

FROBENIUS HATÁSA MAGYARORSZÁGON¹

VOIGT Vilmos

A magyar néprajztudományban sajátos az etnológia (*Völkerkunde*) és ezen belül az afrikanisztika sorsa. Mivel köztudott dologról szólok, elég erről csak pár szót mondani.

Voltaképpen évszázadok óta (sőt mindmáig!) a világ számos pontján megjelentek magyarok, akik tevékenységét bizonyos szempontból még a néprajztudományhoz is közelíthetjük. Képzettségük és felkészültségük a legkülönbözőbb volt. Volt köztük kétes egzisztencia, rabszolgapiacra megvett feleség, zseniális, ám tévúton járó érdeklődő, filológiailag jól felkészült tudós, misszionárius, kereskedő, sok minden iránt érdeklődő orvos, vadászkalandot kereső főúr, bácskai nábob és egyszerűen száműzött, hontalan magyar. Többük körében további magyarokat sejtünk: kísérőket, szolgákat, térképészeket, fényképezőket, szakácsokat. Sokuk életét jobban, másokét kevésbé ismerjük. És ha családnevük nem magyaros, vagy egyéb véletlen miatt nem gondolhatunk arra, hogy hazánkiai voltak – biztosan sokat ki is felejtünk e lajstromról.

Ha csak Afrikára gondolunk, ha mondjuk Benyovszky Móric, Magyar László, Sass Flóra, Teleki Sámuel, Fuszek Rudolf, Almásy László megfigyeléseit valahol összegyűjtötték és felhasználták volna, ma önálló és nagy hírű afrikanisztikánk volna.

Másrészt az etnológia iránt érdeklődő magyar tudósok olykor meglepően jól voltak tájékozódva a szaktudomány nemzetközi eredményeiről, sőt olykor maguk is bekapcsolódtak a nemzetközi néprajzkutatásba. Beöthy Leó, Somló Bódog, Róheim Géza, Vajda László és mások tartoznak e sorba. Náluk nem feltűnő, sőt inkább természetes, ha pontosan tudták, milyen véleménye volt az etnológia problémáiról mondjuk Morgannak, Taylornak, Wilhelm Wundtnak, Malinowskinak, a bécsi iskola képviselőinek. Némi módosítással azt mondhatjuk, az Afrikában és népzeneét gyűjtő Bartók Béla, vagy a ritusok és a prelogikus gondolkodás iránt érdeklődő Marót Károly is ebbe a csoportba sorolható. (Mint-hogy az AKKP sorozatában majd megjelenik egy önálló, *Frobenius Magyarországon* című kötet is a későbbiekben, amelyben közlésre kerül Marót írása, vele bővebben itt most nem kell foglalkoznunk.)

¹ Ez a dolgozat szükségképpen vázlatos és inkább csak a problémafelvetésre szorítkozik. Egykori ígéretem beváltását azonban már nem tudtam tovább használni.

Ám ha a Frobenius-recepció tényeire vagyunk kíváncsiak, egy harmadik csoportra: a sokoldalú érdeklődőkre kell elsősorban gondolnunk. Náluk igazán széles körben és váratlan formában talált visszhangra Frobenius nagyszabású, széles körben terjesztett munkássága.

Minthogy Frobenius afrikai „erotikus” szöveggyűjteménye, a *Der schwarze Dekameron* már 1910-ben megjelent, és az akkor eleven európai művészi avantgarde is tudomást szerzett erről, a hatások korán kezdődhettek. Az *Und Afrika sprach...* (1912) már kevesebb visszhangot váltott ki nálunk. Ám a *Paideuma: Umrisse einer Kultur- und Seelenlehre* (1921) a maga kultúr-morfológiai érvelésmódjával már megint hatott. Az *Atlantis* 12 kötete (1921–1928), amely jegyzetekkel, elemzésekkel tarkított mese-, monda- és eposzanyagot tett közzé, már sokkal kevesebb valódi olvasóra talált a korszak nemzetközi tájékozottságra törekvő olvasói táborában. Magyarországon a húszas–harmincas években még ennél is kevesebben értesültek egyáltalán az *Atlas Africanus* kultúr-morfológiainak nevezett kötetéről (1921–1933). Viszont a *Kulturgeschichte Afrikas* (1933) már megint sikeres olvasmány volt a reagálások tanúsága szerint is. Minthogy Frobenius 1938-ban elhunyt, később már csak egy elmúlt korszak emlékeként bukkant fel időről időre nálunk is.

Két tényezőt nem szabad figyelmen kívül hagyni a magyarországi Frobenius-recepció vizsgálata során.

Egyrészt azt, hogy a második világháborúig Magyarország (persze, ez szinte kizárólag Budapestet jelenti) német könyvpiacnak is számított, ahol rendszeresen megjelentek a német könyvkiadás újdonságai. Ha a szűkebb szakköröket érdeklő munkák kevésbé, ám az olyan, szélesebb érdeklődést kiváltó művek, mint Frobenius könyvei, szinte magától értetődő módon kaptak helyet a hazai könyvforgalomban. Ez az állításunk nem csupán feltevés, hanem tényként könyvelhető el. Hiszen ha valaki kézbe veszi a hazai intézményben és magánkönyvtárakban meglevő régi Frobenius-köteteket, legtöbbjükben megtalálja annak a jó pesti könyvesboltnak a beragasztott céduláját, ahonnan a vásárló beszerezte az adott opust.

Másrészt Frobenius frappáns kifejezései, mint például „lélek”, „Rassenkunde”, „kultúra-morfológia”, „kulturadinamika”, „sorskérdés”, „megragadottság” éppen ezekben az évtizedekben kerültek sokoldalú viták tűzébe. A náciizmus is beszélt ilyesmiről. És ha Frobenius (aki e fogalmakat már korábban is használta) nem is Hitlertől tanulta a semita és nem semita népek és kultúrák megkülönböztetését (Afrikában), azért éppen a nem-szakemberek számára e terminológiai összecsengés csak fokozta az érdeklődést (1945 után pedig az elhallgatás szükségét).²

² A német etnológia-történet mindmáig Frobeniusról szólván tevékenységének 1897 és 1904 közti szakaszát hangsúlyozza, amikor Fritz Graebner, Bernhard Ankermann társaságában a „kultúrkörök elméletét” fogalmazza meg, pontosab-

Nálunk az „etnológia” első áttekintői (mint Haberlandt Mihály *Néprajz* című könyve 1920-ban, Viski Károly fordításában, vagy Braun Sómától *A primitív kultúra* 1924-ben) még nem foglalkoznak Frobenius-sal. Minthogy azonban Frobenius az afrikai sziklarajzok és általában az afrikai művészet felfedezőjének számított, a magyar avantgarde is tudomást szerzett munkásságáról. Hevesy Iván, még párizsi útja előtt Radnóti Miklós, sőt akár a világ népeinek költészetét fordító Fónagy Iván (*Wawiri. Primitív népek költészete*, 1942, Budapest) így ismerik meg Frobenius afrikai szövegeit.

A „kultúrák morfológiája” nálunk elsősorban Spengler nyomán elterjedt fogalom volt. (Kevésbé köztudott tény, hogy amikor Münchenbe került a Frobenius-intézet, az éppen Spengler égisze alatt vált általános, nemcsak afrikai „kultúrakutató” intézetté.) Ily módon mindazok, akik innen ismerték, Frobenius elképzeléseit is (legalább először) e keretben értelmezték. A modern magyar szellemi élet egész sor nagyhatású képviselője: Hamvas Béla, Várkonyi Nándor, sőt Németh László is ezért érdeklődött az afrikai kultúrák típusai iránt.

Maga Németh László 1935-ben egy, az *Esti Kurír* által szervezett társasutazás keretében jutott el Budapestről a Riviérára (erről szól a *San Remó-i napló* című írása), és a hosszú vonatút elején olvasta Frobenius *Schicksalskunde* című könyvét (amelyet egyébként Kerényitől kapott meg, más könyvekkel együtt, amelyek között, jellemző módon, megtalálható volt Walter F. Otto *Die Götter Griechenlands* című munkája). Ennek is köszönhető, hogy Frobenius „sorstudománya” nála az afrikait mindjárt görög dimenziókba is helyezte. Németh László a kultúrák milyenségére kíváncsi e „naplóban”, és feleletei mélységesen a korhoz kapcsolódnak. Ennek az aktualizálásnak köszönhetjük egyébként Weöres Sándor ilyen érdeklődését is. Sajnos, e témakörnek máig sincs még csak akár válogatott, a témakörben elindulást segítő magyar bibliográfiája!

Amikor nálunk, az 1960-as évek végén megélénkült, sőt úgy látszott, talán meg is szerveződhet a magyar afrikanisztika, már egészen más alapgondolat (az afrikai népek felszabadulása, a gyarmatok függetlenné válása, önállósodása) volt a vezérmotívum. És ha korábbi előzményre vissza is utaltak, ez gyakorlatilag már a *négritude* volt, amelynek magyarországi recepciója természetesen egy későbbi korszakhoz tartozott.³

ban ennek egyik első változatát. Közismert tény, hogy ez a *Kulturkreislehre* később igen sokféle változáson ment keresztül. Ezt most nincs módunk részletezni.

³ Igen jellemző ebben a tekintetben is a *Helikon – Világirodalmi Figyelő* nevezetes XVI. 1970/1. száma, amelyben mind Páricsy Pál, mind Keszthelyi Tibor ezt a felfogást képviselték. A magam tanulmányában („Afrika folklórjától Afrika irodalmáig”, 49-54. old.) viszont utaltam Frobeniusra, sőt magyar hatására is (Hevesy Iván primitív művészet-felfogásában, Németh László esszéiben, Ortutay Gyula szemléletében). Kár, hogy immár harmad-évszázada senki sem ment tovább az akkor megmutatott úton.

(Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy éppen a párizsi *négritude* kiformálódásában szerepe volt Frobenius műveinek. Ezt Léopold Sédar Senghor többször is hangsúlyozta, még évtizedekkel Frobenius halála után is.)

A magyarországi vallástudomány megíratlan története nem sok fogódzót ad az e téren érvényesülő Frobenius-hatásról. Am ha elolvassuk (ez esetben) Karl Kerényi *Apollon. Studien über antike Religion und Humanität* című fontos tanulmánykötetének (Wien – Amsterdam – Leipzig, 1937) előszavát, ott a köszönetnyilvánítások között legelső helyen Frobenius professzor, titkos tanácsos neve áll, mint akinek az intézetében először hangzott el Kerényi „Ergriffenheit und Wissenschaft” című előadása. Kerényi itt közölt tanulmányaiban Frobenius kedvelt fogalmait (*Lebensraum, paideumatische Umwelt*) használja, egy kissé átstilizálja, hogy a görög „táj és lélek” leírásához is illeszkedjék. Fentebb már említett előadása 1936 nyarán hangzott el a frankfurti „Forschungsinstitut für Kulturmorphologie” meghívottai előtt, ahol is az „Urbild” című, akkoriban példa nélkül állóan páratlanul gazdag sziklarajz-kiállítást nyitotta meg.

Kerényi idézi és ismeri Frobenius minden fontos, ide vágó művét, és ezeket hatalmas, világméretű, útmutató műveknek nevezi. Kerényi egyébként időről-időre változtatta tudományos példaképül választott mestereit (mint például ezt Walter F. Otto, később Carl Gustav Jung vonatkozásában észrevehetjük). Frobeniust a *Válasz*-korszakban (1934-1938) említi a legtöbbször. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a folyóirat vezető gárdája, Gulyás Pál, Németh László, bizonyára még Fülep Lajos is, Kerényitől biztosan értesült Frobenius fontosságáról.

A magyar vallástörténeti iskola az 1940-es években valósággal újra szerveződött. És noha tudjuk, hogy Szabó Árpád, Trencsényi-Waldapfel Imre és mások ekkor bizonyára foglalkoztak Frobenius gondolataival – később ennek nincs sok nyoma műveikben. Sőt, egyáltalán az is feltűnő, hogy az Európán kívüli mitológia (vallás) kutatása voltaképpen nem érdekli őket: mondjuk mitológiai áttekintéseikben fel sem merül afrikai (vagy amerikai) vallásokra való utalás.

Bizonyára meglepő tény, hogy Frobenius korai magyar „etnológus” híveként Ortutay Gyulát kell megnevezni. Az ugyan köztudott, hogy egyetemista korában igen széles érdeklődéssel magát még nem folkloristának, hanem etnológusnak, vagy legalábbis etnopszichológusnak tekintette. Afrika iránt is érdeklődött (nemcsak Frobenius, hanem Richard Thurnwald ilyen tárgyú műve is járt a kezében), és ebben része volt annak is, ahogy a nagy párizsi Afrika-kiállítás az ő generációjából oly sokakat „megragadott”. Frobenius nemcsak szaktudósként, hanem gondolatokat felszabadító gondolkodóként is hatott Ortutayra. Még 1947-ben, akadémiai székfoglalójában (a „mai magyar belső vándorlás kérdéseiről”) is, voltaképpen váratlanul, az „elterjedés” etnológiai vitáira utal (Bastian és Ratzel, meg a kultúrmorfológiai iskola és Thurnwald

között). Sőt, tőle szokatlanul mintegy 40 tételes német bibliográfiát is ad lábjegyzetben. Minthogy a dolgozat későbbi részében is imponáló etnológiai hivatkozások találhatók, köztük Frobeniusnak az afrikai titkos társaságok maszkjairól szóló 1899-es tanulmányára is – meglepetésünk csak nőhetne. Am a rejtély nyitját az idevágó jegyzetek utáni záró mondat adja, amelyben Vajda Lászlónak köszöni meg „az irodalom technikai összeállításában és ellenőrzésében” való segítségét. Azt viszont Vajda sem tudta (?), hogy Ortutaynak a magánkönyvtárában megvolt az egyik legelső (mára legritkább) Frobenius-könyv: *Der Ursprung der Kultur. Erster Band. Der Ursprung der afrikanischen Kulturen* (Berlin, 1898), amely az akkor igazán ifjú szerző hihetlenül széleskörű afrikánisztikai tájékozottságát bizonyítja: voltaképpen a *Kulturgeschichte Afrikas* szakmai háttere itt már jól látszik. Ortutay példányában egyébként nincsenek jegyzetelésre mutató nyomok. Azt sem tudni, mikor szerezte meg e könyvet.

Még egy érdekességet említhetünk ezzel kapcsolatban. Ortutay 1938 augusztusában „egy irodalmi almanach” számára megírta visszaemlékezéseit Móra Ferencről. Az Almanach azonban nem jelent meg, és ezt az írást Ortutay csak 1960-ban tette közzé *Írók, népek, századok* c. kötetében (a 107–114. oldalakon). Ebben írja, hogy Móra, sok minden más mellett az afrikánisztika iránt is érdeklődött, sőt azt írja, hogy „betegsége legnehezebb, utolsó szakaszában Frobeniusnak az afrikai kultúrát summázó könyvéről vitatkoztunk hosszasan” (108. old.). Ha Ortutay pontosan emlékszik, még meglepőbb a közlés, hiszen Móra 1934 februárjában hunyt el, Frobenius *Kulturgeschichte Afrikas* könyve pedig 1933-ban jelent meg. Úgy látszik, akkoriban elég hamar eljutott a könyv Szegedre. Különös dátum Ortutay írásáé is (1938), hiszen Frobenius éppen ekkor halt meg. Az 1935 óta már Budapesten élő Ortutay viszont nem tudhatott erről az időbeli egyezésről. Nyilván később sem vette észre, mivel megemlítette volna.

Nemcsak mondjuk 1933–1934-től Ortutayt, hanem Mórát is a Frobeniusról tudók sorába vehetjük. Németh László, 1935 körül éppen Ortutay egyik mentora, valamivel később olvasta Frobenius könyvét. Az már csak a fantázia körébe tartozik: vajon Németh László és Ortutay beszéltek-e egymással Frobeniusról?

Az önálló (akkor még itthoni) magyar etnológia megteremtője, Vajda László persze hogy ismerte a „kultúrakör”, a „kultúramorfológia” szakirodalmát és Frobenius munkásságát.

A magyar etnológia-történet alighanem mindmáig legérdekesebb tanulmányában⁴ ugyanis éppen a kultúramorfológiai irányzat problémáit vitatja. Később is sokszor árulja el magáról, milyen jól ismeri Frobenius életművét. Már (Nyugat-)Németországban később a Frobenius-intézet

⁴ A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a „bécsi iskola”, *Ethn.*, 1949, 60, 45–71. old.

tevékenységét is közelről megismerhette. És magyar tanulmánya után majd negyed századdal később (1973. október 5-én) éppen ő tartott ünnepi beszédet Frobenius születésének 100. évfordulóján a frankfurti kutatóintézetben.⁵ Nem feladatomban itt ezt az áttekintést tüzetesen elemezni, csupán annyit jegyzek meg, hogy Vajda egy oldalról a tényekhez kapcsolódó, más oldalról az általános teóriákat kedvelő kutatót veti egybe, majd utal arra, hogy Frobenius utóbb nem egyes kulturális elemek, hanem egész kultúrák elterjedésével, összehasonlításával foglalkozott. Az autodidakta Frobenius (nemhogy egyetemi doktorátusa, még érettségije sem volt) az afrikai múlt felfedezésével nagyban hozzájárult az afrikaiak öntudatának kifejlődéséhez. Humanista tudós volt.

A magyar etnológia Vajdát követő irányítója, Bodrogi Tibor nem volt kifejezetten afrikanista. Mégis nagyok az érdemei abban a tekintetben, hogy végre magyarul is megjelentek Frobenius művei. Noha nem teljes művek, hanem olykor egyenesen ötletszerű válogatások és az ott szereplő előszók, kommentárok sem igazán tudós jellegűek, ám legalább a pontos megismerés közelébe juttatják el az olvasót. 1974-ben *Fekete Dekameron* címmel jelent meg egy antológia Frobenius afrikai folklór gyűjteményeiből, majd 1981-ben *Afrikai kultúrák* címmel tudományos könyveiből és tanulmányaiból egy egész kötetre való válogatás. Minthogy 7–8 műből származnak e kötetbe illesztett részletek, és a három fordító is inkább szépirodalmat, mint afrikanisztikát keresett a magyarításra szánt szövegekben, a válogatás leginkább a művelt nagyközönség számára adhat élményt. Frobenius teóriáiból kevesebbet tudhatunk meg belőle. Ez egyébként is nehézséget okozna a számunkra, mivel az elméleti jellegű megjegyzések folyton változva, cikkcakkosan kerülnek megfogalmazásra a hallatlanul nagy terjedelmű életműben. Noha jó lenne, mégsem hiszem, egyhamar mód nyílnék arra, hogy ezeknek az életműben megtalálható, gyakorta módosuló elméleti vonatkozású megállapításoknak az összefüggérendszerét pontosabb formában áttekinthetnénk (a már hozzáférhető mozaikkockák kiegészülhetnének) magyar nyelven.

Frobenius legjelentősebb magyar pártolója Biernaczky János volt. Ő voltaképpen a *Kulturgeschichte Afrikas* teljes fordítását, és ehhez számos, nagyterjedelmű kommentárt, egész tanulmányokat készített. Sajnos, kiadásfinanszírozási okok miatt e nagyszerű munka (fordítás és kommentárok együttes) kiadása mindezideig nem valósult meg. Legutóbb napvilágot látott viszont Biernaczky János kommentárjaiból egy kötetnyi válogatás.⁶ Ez részletes képet ad a Frobenius-fordítás és a

⁵ Leo Frobenius heute, *Zeitschrift für Ethnologie*, 1973, 98, 19–29. old. Újraközölve: in: László Vajda: *Ethnologica. Ausgewählte Aufsätze*, Herausgegeben von Xaver Götzfried, Thomas O. Höllmann und Claudius Müller, 1999, Wiesbaden, 227–240. old.

⁶ *Frobenius-kommentárok. Megjegyzések Leo Frobenius 1933-ban megjelent Kulturgeschichte Afrikas című műve magyar fordításához*, Budapest, 2002, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 189 old.

kommentárok létrejöttéről. Az utóbbiakból 6 szöveg olvasható, ettől függetlenül is képek, rajzok találhatók a kötetben. A kommentárok közül több is kultúraelmélettel (meg a paideuma fogalmával) foglalkozik, valóban eligazító jellegűek. Noha a szakemberek németül is tudják olvasni Frobeniust (sőt az utóbbi több mint 60 évben már nem csak a még életében megjelentetett szövegeket), mégis célszerű lenne mielőbb magyarul is kiadni a régóta teljesen kész fordítást. Ez lenne az első valóban hiteles magyar Frobenius-publikáció. Biernaczky János kiadási javaslatában érinti a magyar Frobenius-recepció tényeit, ám ezt ő sem dolgozta ki, és amit említ, azt is csak utalásszerűen teszi.

Ismeretes, hogy 1981-től az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megindult egy Afrikai Kutatási Program. Ez más és más tanszékekhez kapcsolódott, formája is változott: hol társaság, hol kiadványok készítője, hol konferencia-szervezés volt az éppen megválasztott szerepköre. Olykor több részprogram is szerepelt egymás mellett. Voltaképpen – olykor takaréklángon – ez a munka ma is folytatódik. Értékelése nem az én feladatom. Csupán azt szeretném megállapítani, hogy már a kezdetektől fogva, azaz immár negyed évszázada, éppen Biernaczky János szorgalmazására e kutatási programban mindig ott volt a Frobenius-kutatás és –kommentálás. Ami elkészült ebből, a kutatási program legfontosabb eredményei közé sorolható. Ez az első igazi Frobenius-recepció Magyarországon. És noha jellemzőnek tartom, hogy végül is független, művelt ember szinte passzióból készítette el mindezt – ám ez a tevékenység mindig tudományos közegben folyt, és nemcsak az etnológusok meg a folkloristák számára készült.

Nem feladatom, és nem is tudnám megtenni azt, hogy összevessem a magyar és a nemzetközi Frobenius-befogadást. Az a benyomásom, hogy a nemzetközi folklorisztika egyre inkább felismeri a Frobenius gyűjtötte és közzétette szövegek fontosságát,⁷ noha továbbra is tudjuk, hogy ezekben a tolmácsolás és a német szövegek létrejötte lehetett volna pontosabb, következetesebb is. Manapság már sokkal pontosabb a terepmunka és az afrikai folklorisztika munkamódszere. Ezzel együtt azt is hangoztatni szokták, hogy Frobenius elméletei fölött mára már eljárt az idő.

Mindez persze sok mindenki másra is igaz, még az afrikánisztikában és az etnológiában is.

Ami a mai magyar Frobenius-értelmezést illeti: ő sem hat nálunk másképpen, mint más, klasszikus etnológusok, mondjuk például Frazer vagy Malinowski. Ma már tőlük is olvashatók művek magyarul: nem mindig szerencsés, nem mindig pontos, nem mindig kellőképpen tudományos válogatások formájában. Legtöbbjükben van tájékoztató bevezető vagy utószó, ahol a további szakirodalomra is történik utalás. Persze, azonban ritkán önálló tudományos kutatáson alapuló tanulmá-

⁷ Lásd: Ulrich Braukämper: Frobenius, Leo, in: *Enzyklopädie des Märchens*, Band 5., 1987, Berlin–New York, Walter de Gruyter, 378–383. old.

nyok. Mindent összevetve, ezek a fordítások a művelt nagyközönség számára készültek, ám egyetemi hallgatók, sőt néprajzkutató kollégák is jobb híján ezeket használják. Legnagyobb bajuk, hogy nem egyetlen művet tesznek közzé a maga teljességében, hanem csak szemelgetnek. Persze, ez a megoldás érthető, hiszen ily módon mégiscsak az illető etnológus életművébe kapunk bepillantást.

Az ide sorolható Frobenius-kötetbe is nyolc különböző műből vettek be szemelvényeket. Ám a Gondolat Könyvkiadó ilyen kegyeltjei még mindig jobban jártak, mint akiknek nem jutott ilyen antológia-kötet. Tőlük, ha jelent is meg valami (mint Lévi-Strausstól hosszú ideig az egyetlen *Szomorú trópusok*, 1973), ez még inkább kívül maradt a tudományos hatások körén. Legfeljebb útleírásnak tekintették, mint Germanust, Baktayt vagy éppen Hajnóczy Rózsát. Csupán az utóbbi évtizedben változott meg ez a helyzet. Nemcsak megjelent végre Lévi-Strausstól a *Strukturális antropológia* (2001 – az eredeti mindkét ilyen című tanulmánykötete), hanem olvasható magyarul Clifford Geertz, Edmund Leach, Victor Turner és bizonyára Mary Douglas is. Az ő műveikből mind az általános érvényű, elméleti dolgozatok, mind az egyes, mintaszerűnek készített (vagy azzá vált) esettanulmányok felhasználhatók (amelyek között van afrikai témájú is). Benyomásaim alapján azt mondhatom, ez az általános alkalmazhatóság érvényesül is a mai magyar néprajztudományban. Főleg fiatal néprajzosoktól alig jelenik meg olyan írás, amelyben többé-kevésbé odaillő idézet ne szerepelne tőlük. A legsikeresebb szerző a fordítások magyar könyvpiacán a csakugyan soktémájú komparatív valláskutató: Mircea Eliade. Az ő életművének tudományos részét hovatovább magyarul is meg lehet ismerni. Ebben viszont alig van afrikai vonatkozás.

Az ilyen kontextusban ma már nálunk Frobenius eredeti vagy fordított műveinek ismerete másként jelentkezik, mint a befogadás első szakaszában: immár nem válságfilozófia (mint Németh László szemében), nem valamely örök szellemi orientáltság kifejeződése (mint Kerényi Károly számára), hanem egy etnológiai vélemény a sok közül. A magyar nyelvű két kötet (*Fekete dekameron, Afrikai kultúrák*) voltaképpen elég súllyal képviselte Frobenius szövegekre koncentráló, a gyűjtés és az előadás körülményeit is érzékeltető (ám e tekintetben az érdekességeket mondó utazók és riporterek szöveg-átalakító megoldásaitól sem idegen) módszerét. Úgyhogy Afrika folklórjáról még e gazdag, új magyar etnológiai könyvpiácra is másutt el nem mondott adatokat olvashatunk. Ilyen vonatkozásban sem késne el, és nem is lenne felesleges, ha az *Afrika kultúráinak története* végre magyarul is megjelenhetne. Immár jobban érthető, jobban felhasználható lenne, mint eddig bármikor.

Nem tekintettem feladatommak még egyszer hivatkozni az afrikai folklórról magyar nyelven olvasható művek bibliográfiájának szükség-

gességére⁸. Nem kívántam bemutatni a külföldön dolgozó magyar Afrika-kutatók (mondjuk Vajda László, Kecskési Mária, Zempléni András, Görög Veronika, Szalay Miklós stb.) munkásságában sem Frobenius hatását. Minthogy nem az volt a feladatomban, hogy értékeljen a hazai kutatóknak Afrika folklórjáról, tradicionális kultúráiról adott áttekintéseit, itt nem részletezem Bodrogi Tibor, Keszthelyi Tibor, Füsi Nagy Géza, Ecsedy Csaba, Sárkány Mihály, Sebestyén Éva vagy éppen Biernaczky Szilárd nyomtatásban is olvasható munkáit, nem adom ezek értékelését. Egyébként olykor az a benyomásom, hogy a jeles szerzők még akkor sem ismerték Frobenius (eredeti) műveit, amikor pedig témájuk miatt ezekben, ha nem is mindig holtbiztos, ám mindig érdekes és gondolatébresztő ötletekre, adatokra bukkantak volna. Természetesen nem tárgyaltam az Afrika régészetére, történetére, közelmúltbeli társadalmi és politikai problémáira vonatkozó magyar szakirodalmat sem. Pedig ezek között is van fontos, máig is tanulságos mű. Talán érdekes megemlíteni, hogy az afrikai történelmet igencsak újszerűen (máig igen meggondolkozatóan!) fölfogó Sík Endre idézi Frobeniust, sőt, polémikus megjegyzéséből⁹ kitetszően ismeri is felfogását.

⁸ Ilyen korábbi kísérletek már voltak, ám évtizedekkel ezelőtt. Úgyhogy újra kellene összeszedni és közzétenni az afrikai folklór (és tradicionális zene, tradicionális művészet, sőt a sziklarajzok) magyarul olvasható kiadványainak bibliográfiáját. Ez biztosan többszörösét adná a több mint 30 évvel ezelőtti hasonló jegyzékeknek.

⁹ Sík Endre: *Fekete-Afrika története*, I. kötet, 1964, Budapest, Akadémiai Kiadó, 46. old. Itt helyteleníti azt, hogy a szudániakat Frobenius „etiópiái” kategóriába sorolja.